

Loholmen

En holme i Långareds socken, Västergötland, där en medeltida borg tidigare legat

Uppsats (II) i arkeologi
Stockholms Universitet
VT 2011
Jacob Holmring
Handledare: Anne Monikander

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Introduktion.....	1
1.2 Syfte.....	2
1.3 Bakgrund	2
1.4 Frågeställningar	2
2. Loholmen	3
2.1 Beskrivning	3
2.2 Datering.....	5
3. Loholmens innehavare	6
3.1 Gudmar Magnusson/Greve Gomer.....	6
3.2 Efterföljare.....	7
4. Slutsatser	8
4.1 Loholms borgs uppförande	8
4.2 Loholms borgs övergivande	9
5. Sammanfattning	10
6. Referenser	11

Abstract:

This paper deals with the islet Loholmen in the lake Anten in Långared parish, Västergötland, where a medieval castle, Loholm castle, once was located during the Middle Age. At present it is not possible to determine with certainty a precise date when Loholm castle was built. Presumably, the eldest part of the castle is originated from the first half of the 13th century, while the other parts more likely are originated from the right end of the 13th century and the early 14th century.

Loholm castle was undoubtedly built for many different reasons. However, one of its most important purposes most likely was that it functioned as a demonstration of power by a lord in an area with an apparent absence of any previous form of visible exercise of power. It was built in a time when lords wanted to assert themselves against the people who lived in the vicinity of the castle. Its reason for being built on an islet must have been a result of its strategic location along the communication routes of the region, which allowed sufficient monitoring as well as allowing it to be highly visible to a lot of people. The more people it was visible to, the more significant was the purpose of demonstration of power.

During the 16th century a number of changes took place in the society of Sweden. Changes in combination with personal preferences must have simply made the original function, location and relationship to its surroundings of the castle obsolete.

Bild 1 framsida: Loholmen ur ett perspektiv från Holmängen. Foto: Jacob Holmring, 2011.

Bild 2 framsida: Loholmen ur ett perspektiv från Ruus. Foto: Jacob Holmring, 2011.

1. Inledning

1.1 Introduktion

I sjön Antens nordöstligaste vik i Långareds socken, Alingsås kommun, ligger en tämligen liten ö, eller rättare sagt holme. En holme med små synliga kvarlämningar av en medeltida frälseborg/stormannaborg; Loholms borg på Loholmen (Dahrén och Fransson 2004:7). I modern tid kan man skåda två källargropar, men enligt inventeringar gjorda år 1868, observerades på holmens norra del en långsträckt grund med en invecklad planlösning. Måttenheterna var då hela 36x26 meter, men kunde röra sig om flera byggnader. Holmen har i sig en längd av närmare 200 meter och är cirka 10 meter hög (Lovén 1996:312). Loholmen förvaltas av Alingsås kommun och är klassad som ett naturreservat (<http://www.alingsas.se>).

Området i Långareds socken och kring sjön Anten är relativt rikt på fornlämningar och materiella fynd. Bland annat har många stenåldersboplatser längs Antens stränder registrerats och flertalet lösfynd av stenålderskaraktär har påträffats (Stibéus 1995:3). Detta indikerar således att området varit bebott redan under stenåldern. Kanske så tidigt som omkring 8000 år f.Kr. då den senaste inlandsisen hade dragit sig tillbaka och området blivit beboeligt (Bergstrand 1954:5).

Cirka tre km nordväst om Loholmen ligger det som de skriftliga källorna pekar på är Loholms borgs efterträdare, Gräfsnäs slott (numera Gräfsnäs slottsruin), belägen i det lilla samhället Gräfsnäs. Slottsruinen är Alingsås kommuns största turistmål, och en mängd undersökningar har genomförts där genom åren (Fristedt och Samuelsson 2010:10).

Någon form av borg eller byggnad på Loholmen har med största sannolikhet funnits redan på 1200-talet, kanske så tidigt som under 1200-talets början. Men den med säkerhet förste kände innehavaren av Loholms borg var Gudmar Magnusson, där han omnämns som innehavare av borgen år 1312 (Bjärke hembygdsförening 1987:14). Gudmar Magnusson (även känd som Greve Gomer) (Skoglöw 2006:19) var riddare (Dahrén och Fransson 2004:7), lagman i Västergötland och Närke (Hwarfner 1941:73), riksråd (Dahrén och Fransson 2004:7), var med största sannolikhet även korsriddare (Skoglöw 2006:11) samt den som gett upphov till huvudpersonen "Greve Gomer" i den sägenomspunna Antensagan (All 1979:1).

Mitt intresse och tillika fascination för Loholmen började under sommaren år 2010. Jag var i vanlig ordning för årstiden under en tid boende i min mormors sommarstuga i Äspenäs vid sjön Anten. Under besöket fick jag höra att det pågick ett projekt, vars syfte bland annat var att kasta nytt ljus över borgen som en gång i tiden legat på Loholmen. Jag blev genast intresserad och ville gärna lära mig mer om Loholmen och dess historia. En del av mitt intresse bottnade från det faktum att mer eller mindre halva min släkt härstammar från Västergötland. Jag har åtskilliga gånger fått höra den sägenomspunna Antensagan av mina äldre släktingar samt flitigt besökt Gräfsnäs slottsruin och slottspark. Gräfsnäs slott visste jag redan mycket om, men Loholmen hade alltid förefallit för mig dunkelt och mystiskt, varför jag såg uppsatsarbetet som ett ypperligt tillfälle att få bearbeta de frågor jag hade om Loholmen och borgen som tidigare legat där. Varför byggdes det en borg på just Loholmen och varför vid just den tidpunkten i historien? När exakt byggdes den? Vad hade den för roll gentemot dess samtida omgivning? Varför övergavs Loholmen?

Det kan tilläggas att tanken även var att besöka Loholmen under april månad i år (bland annat av fotografiskt intresse). Detta var dock inte möjligt på grund av det landstignings-

förbud som inträdde den 15 mars och som varar fram till den 15 juni samma år, med avseende att skydda strandskatan under häckningsperioden (<http://www.alingsas.se>).

1.2 Syfte

Syftet med uppsatsen är att söka förstå Loholms borgs funktion, placering, relation till dess omgivning samt varför den övergavs.

1.3 Bakgrund

Med undantag av de inventeringar, som utfördes av friherren Gabriel Djurklou år 1868 (Lovén 1996:312), samt den provgrävning som ägde rum år 1936 (<http://grevegomer.se/blogg/>), har det ännu inte genomförts några utgrävningar på själva holmen. Det är först i sommar detta år som utgrävningar ska göras på Loholmen (Samuelsson muntl.). Det är i samband med det så kallade Leaderprojektet "Greve Gomer" (namngivet efter Antensagans huvudperson) som utgrävningar ska genomföras (<http://grevegomer.se/blogg/>). Greve Gomer är ett treårigt leaderprojekt (start 2009) vars syfte är att kasta nytt ljus över borgen som en gång i tiden legat på Loholmen, vars historia man kan säga är insvept i dimma (Fristedt och Samuelsson 2010:10). "Leader" är en typ av samarbetsmetod, vars syfte är att, med stöd av kunskap och engagemang från den lokala bygden, utveckla den lokala landsbygden inom EU (Fristedt och Samuelsson 2010:11). Det är Långareds hembygdsförening som har tagit initiativ till projektet Greve Gomer och som ansvarar för delprojektet Loo-Loholmen-Gräfsnäs. Till uppgifterna hör röjning av ruinområdet på Loholmen, utförande av undersökningar med markradar (en typ av teknik med vilken man med hjälp av korta högfrekventa pulser, som sänds ned i marken, tillåts registrera olika gränsskikt mellan olika material), samt att i Loo söka finna kvarlämningar av den lagmansgård och äldre stavkyrka som, enligt tradition, ska ha legat där. Dessutom hör det till uppgiften att klarlägga förhållandet mellan Loo, Loholmen och Gräfsnäs slott (Fristedt och Samuelsson 2010:11).

Det kan tilläggas att det år 2010 genomfördes marinarkeologiska förundersökningar i samband med arbetet med att uppföra bryggor på holmen (<http://grevegomer.se/blogg/>). Dessutom utfördes undersökningar i vattnet kring Loholmen under åren 2002 och 2003 av Marinarkeologiska sällskapet, Göteborgskretsen (MASG) i samarbete med Bohusläns museum. Syftet var att komplettera det lilla arkeologiska källmaterial som vid tiden fanns om Loholmen (Dahrén och Fransson 2004:7), och som i nuläget, utifrån mina egna erfarenheter, fortfarande existerar.

1.4 Frågeställningar

Varför byggdes Loholms borg på just Loholmen och vid just den tidpunkten?

Vilken är Loholms borgs exakta datering?

Vad hade Loholmen för roll gentemot dess omgivning?

Varför övergavs Loholmen?

2. Loholmen

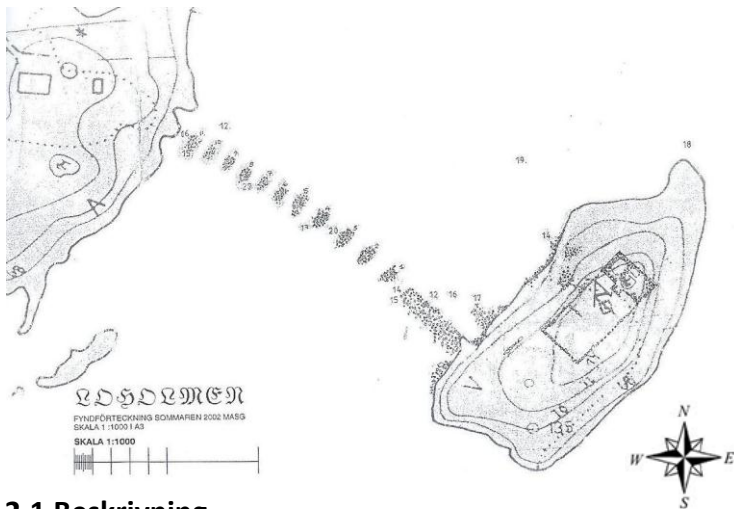

Fig. 1: Resultat av de marin-
arkeologiska utgrävningarna
sommaren år 2002. Upphovsman
Björn Dahrén (beskuren bild).
Skala 1:1 000 i A3.

2.1 Beskrivning

Loholmen ligger i den nordöstra delen av Långareds socken, i sjön Antens nordöstligaste vik och i den norra delen av Alingsås kommun. Namnet Långared betyder ”den långa röjningen” och har fått sitt namn från det långsträckta odlade området från Stommen bort mot Attholmen. Detta område ligger i Kullings härad, som är belägen cirka en mil norr om Alingsås. Området inbegriper cirka 16 km² (Bergstrand 1954:5) av sjön Antens totalt 18 km² vattenareal, vilket motsvarar knappt 89 % (Bjärke hembygdsförening 1987:3).

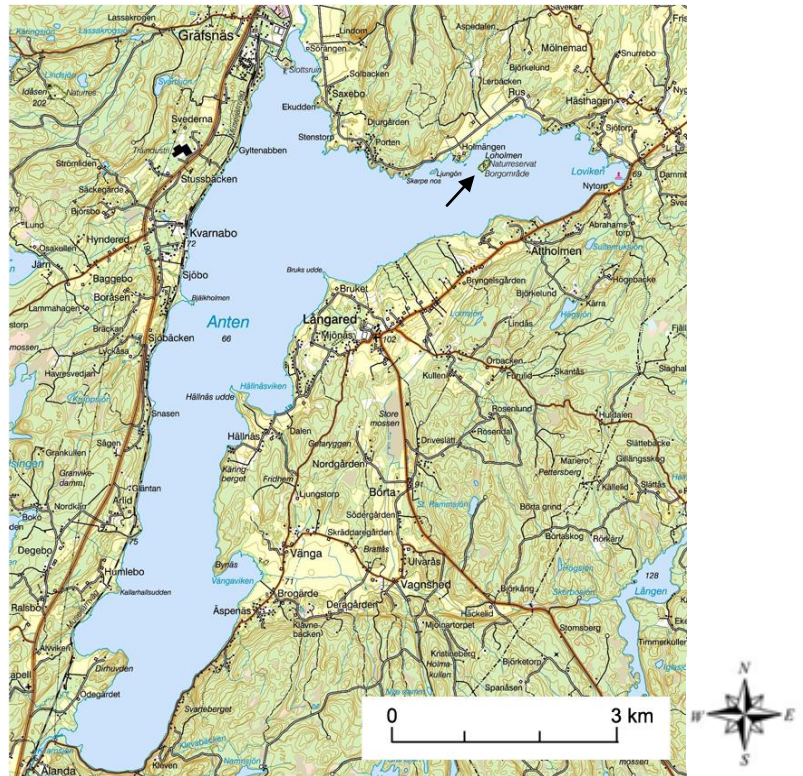
Området har beaktansvärda odlade höglåtar, floddalar samt ansenliga skogsarealer. Dessa arealer består av blandskog, där ek och björk dominerar bland lövträden. Emellertid lövträd såsom al, alm, ask, asp, hägg, hassel, lind, rönn och, på sina ställen, även bok förekommer. På höjderna dominerar granen, men tallar förekommer även, dock i mycket liten utsträckning. Långareds sockens sammanlagda landareal utgör cirka 7 200 hektar, varav 65 % består av skog och 18 % består av odlad jord (Bergstrand 1954:5).

Området i Långareds socken och kring sjön Anten är som tidigare beskrivits förhållandevis rikt på fornlämningar och materiella kvarlevor. Längs med Antens stränder har många stenåldersboplatser registrerats, likaså har flertalet lösfynd av stenålderskaraktär gjorts. I området har även ett stort antal förhistoriska gravar samt fossil åkermark påträffats (Stibéus 1995:3). Två hällkistor, en vid vardera Öster- och Västersvederna, har även hittats (Bergstrand 1954:7).

Bergstrand hävdar i sin bok att människor kan ha befolkat området redan så tidigt som för 10 000 år sedan, då inlandsisen dragit sig bort och förutsättningar för växt- och djurliv uppstått i området. Dessa människors föda bestod då företrädesvis av fisk, och att det i huvudsak var fisket som lockat de första människorna att bosätta sig vid Anten. Han hävdar att de första människorna hade valt att slå sig ned vid den västra stranden samt uddarna på den östra, med anledning av att de önskade ha förmiddagssol. I och med att den äldre stenålderns boplatser ligger nära inpå varandra i dessa områden, menar han att detta styrker hans teori om valet av bosättningsplats.

En stor mängd flint- och stenredskap har påträffats i dessa områden. Bland dessa hör Sveriges kanske praktfullaste skivyxa, som påträffades på Snasens udde, samt Sveriges största lihultsyxa, som påträffades i Ruus (Bergstrand 1954:5). Att flintskärvor även förekommer i stor utsträckning på dessa platser vittnar om att människorna i stor skala själva tillverkat sina redskap (Bergstrand 1954:6). Så sent som på 1200-talet uppfördes

Långareds äldsta kyrka som var en träkyrka. Antagligen byggdes även en stavkyrka i Loo ungefär vid samma tid, och det är möjligt att båda kyrkorna hade sin egen präst (Bergstrand 1954:108). År 1818 byggdes den nu rådande kyrkan i Långared, som ersatte den gamla träkyrkan från medeltiden (Stibéus 1995:5). I sjön Anten finns endast ett fåtal holmar, där Loholmen utgör den största av dessa (Bergstrand 1954:167). Sjöns namn omnämns på 1300-talet som Alti. Till detta namn ligger det fornnordiska ordet "alpt" (som betyder svan) till grund. Ursprungligen har sjöns namn betytt svansjön. Än idag frodas svanarna i sjön och de återvänder troget varje år. Anten ligger cirka 66 m.ö.h. och varierar i vattendjup, men är på de djupaste ställena hela 30 meter (Bjärke hembygdsförening 1987:3).

Loholmen är som tidigare beskrivits närmare 200 meter lång och cirka 10 meter hög (Lovén 1999:312). Dess totala areal ligger på cirka 15 200 m² (190x80 meter) (<http://www.wadbring.com>). De synliga lämningarna av borgen som idag går att skåda är två källargropar (Lovén 1999:312). Någon beskrivning av borgen finns dessvärre inte att tillgå, förutom en muntlig tradition, som är härledd från Gräfsnäs slotts innehavare under 1700-talet. Man talar om en borg med två våningar, där den undre var murad av gråsten och tegel, och den övre byggd av ek (Linnarsson 1955:19). Av de marinarknologiska undersökningarna som genomfördes kring Loholmen under åren 2002 och 2003, har en mängd kulturlager och kvarlämningar från den tid då Loholms borg var i bruk påträffats. Till en del av lämningarna hör resterna av en lång bro som en gång i tiden måste ha förbundit Loholmens sydvästra del med fastlandet (Dahrén och Fransson 2004:8). Till brolämningarna hör bland annat det som återstår av elva stenkistor/stenfundament (Dahrén och Fransson 2004:8), som fungerat som bropelare. Avståndet dem emellan varierar mellan 10 och 15 meter och ligger på ett djup av 3-4 meter (Skoglöw 2006:9). Flera av stenhögarna är så pass höga att de i det närmaste når upp till vattenytan. Då stenkistorna till mesta del är raserade, är det mycket svårt att fastställa en exakt bredd på bron, men cirka fyra meter lär den ha varit. Runt stenkistorna, särskilt vid fastlandssidan, finns en del av stolparna i konstruktionen ännu kvar. Vissa av dem ligger under och inne i själva stenhögarna och kan förmodas ha ingått i en del av kanttimret runt stenkistorna. Timren i stenkistorna har sammanfogats med timmerknutar och okkonstruktion. Vid brons öfäste påträffades en stensamling som uppmättes till hela 44 meter. Det är mycket troligt att denna, en gång i tiden, kan ha fungerat som stenpir/vågbrytare för en hamn jämt med holmens västra sida närmast fastlandet, med anledning av att skydda den

Fig. 2: (Karta © Lantmäteriet Gävle 2011. Medgivande I 2011/0094). På kartan visas sjön Anten och dess närområde. Pilen visar var Loholmen är beläget. Skala 1:100 000.

från den påtagliga sydvästvinden, som obehindrat sveper in över sjön Anten. Omkring denna stensamling påträffades längs stranden flera större stensamlingar som rimligen kan antas ha hört till någon form av kajanläggning eller fortifikation, vilket styrker den 44 meter långa stensamlingens funktion som pir. Större bearbetade timmerkonstruktioner påträffades dessutom där under sanden. I anknötning till bron påträffades en mängd kulturlager. Bland fynden hörde benmaterial (Dahrén och Fransson 2004:8), keramik, taktegel, golvtegel (25x25x5), medeltida stortegel (28,5x9x13), ankare, konstruktionstimmer av rundstock, bearbetade konstruktionstimmer, stora bottenytor täckta av myrmalm och en bottenstock till en båt (Skoglöw 2006:9). Fynden av myrmalm indikerar att Loholmen mycket väl kan ha haft en egen framställning av järn (<http://www.wadbring.com>).

Genom en sammanställning av både det historiska och arkeologiska källmaterialet med sägner och jämförelser med likartade konstruktioner har en bildrekonstruktion (fig. 3) gjorts av hur borgen kan ha sett ut (Dahrén och Fransson 2004:8). Bilden visar en stormannaborg som blivit uppförd på fem olika högplatåer, där själva borgen, eller den så kallade husborgen, rimligen bör ha legat (<http://www.vastarvet.se>). Husborgen hade en bottenyta på cirka 700 m² (35x20 meter) och var utrustad med två källare med tegel i både golv och tak. På de lägre platåerna låg ett borgområde som antagligen varit uppdelat i en yttre och en inre borggård, omgärdad av stenmurar, med två flankeringstorn samt med vad som troligen var ett kärntorn (<http://www.wadbring.com>). Längre ned låg förmodligen en förborg, omgärdad av en yttre skyddsvall (Dahrén och Fransson 2004:9) med en brunn (<http://www.wadbring.com>). Ur bilden dyker det även upp en egen skyddad hamn längs med holmens västra sida, med stenpir, samt en 200 meter lång bro, som sannolikt var försedd med en vindbrygga (Dahrén och Fransson 2004:9) som i huvudsak var byggd av ek (<http://www.wadbring.com>).

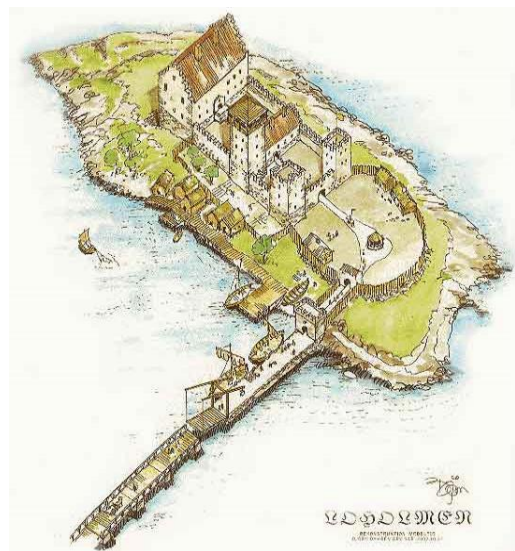

Fig. 3: Rekonstruktion av Loholms borg, illustrerad av Björn Dahrén, MASG.

2.2 Datering

Med utgångspunkt från den bro som en gång i tiden förband Loholmen med fastlandet, påvisar slutsatserna utifrån dendrokronologiska analyser att bron sannolikt började uppföras år 1301. Dessa analyser utfördes av dendrokronologen Alf Bråthen i samarbete med Bohusläns museum. Ett av de prover som utfördes hade så kallad vankant, vilket innebär att veden direkt under barken fortfarande låg kvar (Dahrén och Fransson 2004:8).

Det kan anses vara rimligt att anta att bron uppfördes innan eller i nära samband med uppförandet av borgen, eftersom transporterandet av byggnadsmaterial därmed skulle underlättas. Loholms borg borde därför härstamma från början av 1300-talet. Emellertid har en del av det påträffade teglet på holmen daterats till 1200-talet, vilket indikerar att borgen, eller åtminstone delar av den, uppfördes under 1200-talet och härstammar således från det århundradet (<http://grevegomer.se/blogg/>). I Bjärke hembygdsförenings tidskrift påstås det att någon form av byggnation med största sannolikhet funnits på Loholmen redan under

början av 1200-talet. Loholmen skulle då ha tillhört Folkungaätten. Innehavare skulle då ha varit Magnus Minnesskiölds son Eskil, som var lagman i Västergötland samt äldre bror till Birger Jarl (Bjärke hembygdsförening 1987:14). Men utifrån det jag har förstått, finns det dessvärre inte några säkra uppgifter som styrker detta. Det är dock mycket möjligt att så var fallet. Förmodligen var det endast den så kallade husborgen (på holmens norra del) som var uppförd på Loholmen under 1200-talet, vilket således indikerar att delar av Loholms borg härstammar från det århundradet (Samuelsson muntl.). Kanske fanns det inte behov av någon bro som förband Loholmen med fastlandet på den tiden, då borgen dels kanske inte höll sig med så stort manskap, dels kanske inte fungerade som de dåvarande innehavarnas huvudsakliga hemvist. Folkungaätten hade sina huvudsakliga domäner i Östergötland, varför jag ser det som logiskt att de förmodligen i första hand uppehöll sig i de trakterna, trots det faktum att deras domäner sträckte sig långt in i Västergötland (Hwarfner 1941:74).

En bro som dessutom fordrade en längd på åtminstone 200 meter måste enbart i sig ha inneburit ett stort och tidskrävande företag, varför en bro kanske inte ansågs som tillräckligt nödvändigt. Att det senare blev aktuellt med en bro i början av 1300-talet ser jag som en följd av det som inträffade under Gudmar Magnussons (Loholmens förste kände innehavare) tid som innehavare (Dahrén och Fransson 2004:7). Jag är övertygad om att de övriga byggnationerna av borgen uppfördes under hans tid, då denne högt uppsatte man sannolikt skulle ha Loholmen som hemvist samt behövde bättra på borgens utseende och karaktär, vilket anstod en man i hans ställning. Till detta måste ett större manskap ha fordrats, vilket i sin tur krävde ökad försörjning från närområdena. Och för att underlätta försörjningen fordrades därför en bro som förband holmen med fastlandet, vilket även tillät beridna ekipage att avlägga besök. Något som Gudmar Magnusson säkerligen måste ha eftersträvat och haft i åtanke vid anläggandet av bron, då denne var riddare. Jag framhåller därför att bron måste ha uppförts antingen innan eller i samband med uppförandet av utbyggnationerna av Loholms borg.

Utifrån allt detta bedömer jag att det, i fråga om datering av Loholms borg, i nuläget inte går med säkerhet att fastställa en exakt datering. Den ursprungliga delen (den äldsta delen) härstammar förmodligen från någon gång under 1200-talets första hälft, medan bron liksom de övriga delarna av borgen sannolikt härstammar från precis slutet av 1200-, respektive början av 1300-talet.

3. Loholmens innehavare

3.1 Gudmar Magnusson/Greve Gomer

Som tidigare förklarats, finns det inte några säkra uppgifter på när exakt borgen på Loholmen uppfördes och av vem, utan vi kan bara gissa och spekulera i det. Däremot vet vi vilka de första kända innehavarna av Loholms borg var; Gudmar Magnusson Månsson Hjortehufvud av Ulvåsaätten (Greve Gomer) (Bjärke hembygdsförening 1987:14) och hans hustru Margareta Ulfsson dotter av Bjälboätten (Folkungaätten) (<http://www.wadbring.com>). Dessa omnämns som innehavare år 1312 (Dahrén och Fransson 2004:7). Eftersom Margareta tillhörde Folkungaätten, som möjligen innehade Loholmen under 1200-talet, är det logiskt att anta att Margareta hade med sig Loholms borg, samt godset i byn Loo, in i äktenskapet med Gudmar Magnusson (<http://www.wadbring.com>) år 1291 (Skoglöw 2006:19). De båda fick sönerna Ulf och Magnus Gudmarsson (Dahrén och Fransson 2004:7). Det är okänt var

och när Gudmar Magnusson föddes samt vilka hans föräldrar var (Skoglöw 2006:20). Måhända föddes han på släktgodset Ulvåsa (<http://www.wadbring.com>) och gissningsvis kring år 1250 (Skoglöw 2006:17). Han var lagman i både Västergötland och Närke (Hwarfner 1941:73), ägde ett flertal gods i dessa landskap, var riddare i den dåvarande kung Birgers råd (senare i hertigarna Eriks och Valdemars råd), var med största sannolikhet även korsriddare (Skoglöw 2006:19), samt riksråd (Dahrén och Fransson 2004:7). Han avled år 1313 och det är okänt var han dog (Skoglöw 2006:20).

Gudmar Magnusson betraktas som den som gett upphov till den sägenomspunna Antensagans huvudperson, Greve Gomer, varför han även är känd under det namnet (All 1979:1). Antensagan har berättats i trakterna kring sjön Anten i århundraden (Skoglöw 2006:10). Jag tolkar att sagan uppstod till följd av Gudmar Magnussons ryktbara besök i det heliga landet som korsriddare, samt det faktum att han innehade titeln riddare, som förmodligen måste ha varit vida känt i närområdena kring Anten och bortom sjön.

Antensagan handlar i korthet om riddaren Greve Gomer. Denne riddare blev tagen av sjöjungfrun Anta som hämnd för att han hade ihjäl hennes älskare, jätten Åland (All 1979:1). Åland hade dessförinnan rövat bort riddaren på Upplos sköna dotter, men blev kort därefter dödad i strid av Gomer som sökte rädda dottern från Åland (<http://www.wadbring.com>). Klippblocket längs med Antens östra sida "Gomers sten" (Bjärke hembygdsförening 1987:3), berget "Kallarhall" och "Brudsängen" i Ålandsbergen är namn på några platser kring sjön som härstammar från Antensagan (All 1979:2).

3.2 Efterföljare

Gudmar Magnussons söner hette som tidigare nämnts Ulf och Magnus Gudmarsson. Ulf blev lagman i Östergötland och bodde på godset Ulvåsa tillsammans med sin hustru Birgitta (som senare kom att gå till historien som Den Heliga Birgitta) (Linnarsson 1955:17). Efter Ulfs död år 1346 erhöll brodern Magnus, genom arv, Loo (Loffs gård) och Loholmen (Bjärke hembygdsförening 1987:14). Till en början flyttade Magnus och hans hustru Katarina (Birgittas syster) till Loo, men de bosatte sig därefter på Loholmen. Ulf var liksom sin far lagman i Västergötland samt riddare. I början på 1350-talet, då digerdöden härjade, lämnade Magnus och Katarina Loholmen för att istället bosätta sig i Varnhem, där de förblev kvar och där Magnus sedermera avled år 1363.

Det är ovisst vem eller vilka som residerade och innehade Loholmen efter Magnus död. Förmodligen ägdes Loo och Loholmen av riksrådet Abraham Kristiernsson Leijonhufvud år 1446 (<http://www.wadbring.com>). Loholmen förefaller efter det ha övergått till ätten Leijonhufvud (Bjärke hembygdsförening 1987:14). År 1512 stod Abrahams son, Erik Abrahamsson Leijonhufvud, som innehavare av Loholmen. Erik Abrahamsson var riksråd, ståthållare över Västergötland och hövitsman på både Örebro och Kalmar slott. Sannolikt var det genom äktenskapet med Erik Karlsson Vasas (som innehade Loholmen under slutet av 1400-talet) dotter Ebba Eriksdotter (sysling till Gustav I Eriksson) som Erik Abrahamsson blev innehavare av Loholmen (<http://www.wadbring.com>). År 1520 halshöggs Erik tillsammans med ett stort antal personer ur den dåvarande aristokratin i Sverige under Stockholms blodbad, och Loholmen övergick därefter till sonen Sten Eriksson (född år 1519) (Bjärke hembygdsförening 1987:14). Förmodligen flyttade änkan Ebba in på Loholmen med sina barn år 1521. Ett av barnen var den blivande drottningen Margareta Leijonhufvud, som år 1536 gifte sig med Gustav I Eriksson, efter att kungen vid ett flertal tillfällen innan varit på

besök på Loholmen, och slutligen friat till Margareta (Bergstrand 1954:168). Sten Eriksson Leijonhufvud var riksråd (<http://www.wadbring.com>) och stod sin svåger, Gustav I Eriksson, mycket nära. Sten kom i efterhand att bli en av kungens mest lojala och främste medhjälpare vid ombildandet av centraladministrationen under 1540-talet. Det är logiskt att anta att Sten var en man som besatt goda diplomatiska kunskaper, då han ofta fick företa resor till utlandet för kungens och rikets räkning (Linnarsson 1955:18). Sten Eriksson gifte sig år 1548 med Ebba Månsdotter på Stockholms slott och de blev därmed de sista innehavarna av Loholmen, då uppförandet av Loholms borgs blivande efterträdare, Gräfsnäs slott, tog vid i början av 1550-talet (Bjärke hembygdsförening 1987:15). Sten Eriksson avled år 1568 till följd av det svärdstick han drabbats av på Stockholms stortorg (Dahrén och Fransson 2004:9) och omnämndes sista gången som "Herre till Loholm" i ett brev daterat till år 1551. I efterföljande brev omnämns han istället som "Herre till Gräfsnäs" (<http://www.wadbring.com>).

4. Slutsatser

4.1 Loholms borgs uppförande

Uppförande av borgar kan ha haft många olika anledningar och syften. Förmodligen förknippas ordet "borg" för de flesta med ordet "försvar". Detta förefaller troligtvis hos många som fullkomligt naturligt, då borgar rent logiskt anlades i samband med att försvara ett givet område och knappast i fråga om anfall. Men uppförandet av borgar var minst lika mycket förenade med maktdemonstration som de var med försvar (Klingberg 2003:19). För de så kallade stormannaborgarna, låg i synnerhet demonstration av makt till grund vid uppförandet av borgar. Till skillnad från kungaborgarna, var inte stormannaborgarna lika starkt befästa, utan detaljerna i byggnationen hade mest en utseendemässig funktion (Klingberg 2003:45). De skulle förefalla försvarsmässigt starkare och ointagligare än vad de i själva verket var. Ur ett rent militaristiskt och försvarsmässigt perspektiv var dessa borgar av den anledningen inte kapabla till att motstå någon större militär kraftansträngning, vilket jag förmodar att de olika grannrikenas härar säkerligen kunde uppbåda vid tiden. Detta kan därför inte ha varit syftet med stormannaborgarna från medeltiden. Dessa verkar snarare ha fungerat som så kallade tillflyktsorter eller någon form av fristäder åt sina innehavare i ofredstider. Om fred rådde i riket, residerade och uppehöll sig sannolikt stormännen på något av deras närbelägna gods. I Loholmens fall, residerade förmodligen innehavarna under fredliga tider på deras gods i Loo (Linnarsson 1955:17).

Även om Loholms borg, i likhet med andra stormannaborgar, inte kunde motstå några större militära kraftansträngningar, kunde den säkerligen stå väl emot eventuella uppresningar av traktens bönder, ifall stormannen kom i onåd med dessa. Detta kunde mycket väl även ha varit en annan funktion med borgen (Samuelsson muntl.).

Förutom att fungera som tillflyktsort, är jag övertygad om att uppförandet av Loholms borg till övervägande del berodde på att innehavaren sökte göra sig gällande mot människorna som residerade i närområdet kring Loholmen. Det var en maktdemonstration av en storman i ett område som förmodligen saknade någon form av tidigare maktutövande. Stormannen ville att "bondejord" skulle bli till "herregods" (Linnarsson 1955:17). Bönderna i landsbygden skulle ha en herre att foga sig under, vilket jag ser att borgen i sin prakt förevisade. Att Loholms borg uppfördes på en holme ser jag inte som någon slump. Borgar uppfördes

vanligen på berg, näs eller öar/holmar av ekonomisk, social- och försvarsstrategiska skäl med avseende på hur omgivningen såg ut (Klingberg 2003:19). I Loholms borgs fall, ser jag valet av Loholmen som dess placering som mycket logiskt vid utgångspunkt för samtiden. Under början av medeltiden kan jag föreställa mig att vägarna ännu måste ha förefallit mycket undermåliga och svårframkomliga. Vattnet måste därför ofta tätt sig som det självklara och naturliga valet av färdväg, samt nyttjats i betydligt högre utsträckning under medeltiden än under senare tid. Medelst det stora antalet floder och sjöar som existerar i Västergötland och effektivt förbinder varandra, anser jag det som fullt möjligt att dessa färdvägar under medeltiden var relativt tungt trafikerad. Bergstrand hävdar dessutom att sjön Anten alltid varit en fiskrik sjö (Bergstrand 1954:8), samt att fisket skulle ha varit den huvudsakliga anledningen till de första bosättningarna vid sjön (Bergstrand 1954:5). Fisket måste onekligen ha varit, under medeltiden liksom dessförinnan, en betydande komponent i ekonomin för människorna kring sjön. Detta måste även ha bidragit till att göra sjön Anten än mer trafikerad, då bönderna var tvungna att ta sig ut på sjön för att fiska. Och vad passar inte bättre än en borg på en holme i en vältrafikerad sjö, som var synlig för alla som rörde sig på den, om demonstration av makt var ett av de huvudsakliga målen som eftersträvades med dess uppförande. Valet av Loholmen tillät även den gynnsamma möjligheten till övervakning av området. Detta måste därför ha varit ett ytterligare skäl till dess placering, då Loholmen är belägen strategiskt längs med de kommunikationsleder som effektivt förenar Lödöse med inlandet (Klingberg 2003:30).

4.2 Loholms borgs övergivande

I och med Loholms borgs siste innehavares, Sten Erikssons, höga ställning och nära relation till Gustav I Eriksson, samt det faktum att Sten ofta fick företa resor till utlandet för kungens och rikets räkning (Linnarsson 1955:18), är det logiskt att anta att Sten var en mycket berest man. En man som både besökt och sett mycket under sin levnad. Under sina allehanda resor, såväl inom som utom rikets gränser, måste Sten Eriksson haft möjlighet att bevittna hur stormän i hans egen ställning levde och residerade. Loholms borg kan därför knappast ha motsvarat samtidens krav på hur ett stormannaresidens skulle se ut. Borgen måste med största sannolikhet ha förefallit som alldeles för liten, kall, mörk och dyster för att motsvara samtidens krav. En ny borg kunde uppföras både ljusare och proprare, samtidigt som ordet "borg" skulle bytas ut mot det mer statusklingande ordet "slott".

Dessutom verkar det som om Loholmen inte längre var den rätta platsen för en borg, då dess ursprungliga funktion förmodligen blivit förlegad. Ur ett rent militaristiskt och försvarsmässigt perspektiv, lämpade det sig inte längre med en borg på en holme. Samtiden krävde försvarsmässigt starkare borgar, som skulle utgöra en ståndaktig punkt i traktens försvar. Den skulle inte i första hand fungera som innehavarens tillflyktsort som enbart såg över dennes och borgens manskaps välbefinnande (Linnarsson 1955:19).

Med utgångspunkt från tidigare empiriska studier samt egna erfarenheter, har jag tolkat dessa förändringar med att Sverige kring under 1500-talet inte längre var en valmonarki, där åtskillnaderna mellan landskapen och frälsets makt och inflytande var större. Sverige hade under 1500-talet istället blivit ett mer sammanhållet rike med en starkare och mer auktoritär kung och med en tydlig och konsekvent successionsordning. Jag tror att det måste ha blivit mer påtagligt för samtidens stormän att de borde bidra mer till rikets välfärd. Till detta måste det ha fordrats modernisering och även en omorganisation av hela etablissemanget.

Den rätta platsen för slottet ansåg Sten Eriksson vara i sjön Antens nordspets, där det fanns ett utskjutande näs. Det var där på näset, där vägen från Göta älvadal och Lödöse, genom Risveden, kom fram till Mellbydalens södra ände, som Gräfsnäs slott skulle uppföras (Linnarsson 1955:19). Samma väg som danska härar ideligen tog sig fram för att härja, plundra och bränna i Västergötlands inland (Linnarsson 1955:20). Ett med andra ord adekvat ställe för ett slott som önskade mota de danska framryckningarna inåt Västergötland. Av historien att döma verkar valet att anlägga slottet på näset ha varit framgångsrikt, då ingen dansk här vågade sig vidare inåt landet utan att först ha kuvat sig Gräfsnäs slott (Linnarsson 1955:14).

Vid uppförandet av Gräfsnäs slott är det mycket troligt att sten och annat byggmaterial, som tillhört Loholms borg, togs och återanvändes i slottsbygget. Detta skulle i så fall förklara varför det finns så få synliga lämningar av borgen i modern tid (Samuelsson muntl.).

Enligt folktraditionen ska övergivande av Loholms borg istället ha varit en följd av att vredgade och hämndlystna bönder stormade och brände ned borgen i början av 1550-talet (Linnarsson 1955:20–22). Sten Eriksson ska enligt traditionen ha varit en bondeplågar av värsta sorten, grym och hänsynslös som han var (Linnarsson 1955:20). Men då inga brandlager har påträffats på Loholmen (<http://www.vastarvet.se>), ser jag denna förklaring på övergivandet som högst tvivelaktig, tillika med största sannolikhet inkorrekt.

5. Sammanfattning

Loholmen är en holme belägen i sjön Antens nordöstligaste vik i Långareds socken, Alingsås kommun. Holmen är närmare 200 meter lång och cirka 10 meter hög och har en landareal på cirka 15 200 m² (190x80). En gång i tiden låg en medeltida stormannaborg på Loholmen, vilken gick under namnet Loholms borg. De enda kvarlämningarna av den borgen som går att skåda i modern tid är två källargropar. Det i stort sett enda som finns att tillgå idag om dess utseende, bygger på det lilla arkeologiska källmaterialet som hämtats från Loholmen.

Vilken Loholms borgs exakta datering är, bedömer jag i nuläget som omöjligt att fastställa med säkerhet. Den ursprungliga delen (den äldsta delen) härstammar förmodligen från någon gång under 1200-talets första hälft, medan bron liksom de övriga delarna av borgen sannolikt härstammar från precis slutet av 1200-, respektive början av 1300-talet. Detta grundar jag på att det tegel, som påträffades på Loholmen, daterats till 1200-talet och att den bro, som förband holmen med fastlandet, daterats till 1301.

Loholms borgs syften och funktion lär onekligen ha varit många. En av de huvudsakliga anledningarna till uppförandet av borgen, var förmodligen att demonstrera en stormans makt i ett område med en trolig avsaknad av någon tidigare form av maktutövande. Den uppfördes i en tid då stormännen ville göra sig gällande mot människorna som residerade i närområdena kring borgarna. Att borgen dessutom uppfördes på en holme, måste ha varit en följd av dess strategiska läge utmed kommunikationslederna, vilket både tillät god övervakning, samt gjorde sig väl synligt för en stor mängd människor. Något som borde vara eftersträvänsvärt om demonstration av makt var ett betydelsefullt syfte med borgen.

Den mest troliga anledningen till varför Loholms borg till slut övergavs under mitten av 1500-talet, måste dels ha berott på de personliga önskemål Sten Eriksson hade samt de förändringar som skedde i samhället, vilket i sin tur krävde moderniseringar och en omorganisation av hela etablissemanget. Loholms borgs ursprungliga funktion, placering och relation till dess omgivning, måste i denna förändringens tid helt enkelt ha blivit förlegad.

6. Referenser

Tryckta källor

All, Anders. 1979. *Gräfsnäs. En orientering*. Nossebro

Bergstrand, Carl-Martin. 1954. *Långareds krönika. Del 1. I slottets skugga*. Göteborg

Bjärke hembygdsförening. 1987. *Gräfsnäs. En historisk rundvandring på egen hand i slottsparken*. Sollebrunn

Dahrén, Björn och Fransson, Stefan. 2004. Sägenomspunna Loholmen. *Marinarkeologisk tidskrift*. Solna

Fristedt, Erik och Samuelsson, Erik. 2010. EU-projekt ska avslöja Loholmens hemligheter. *Västgötabygden*. Vara

Hwarfner, Ad. 1941. *Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift*. Skara

Klingberg, Anders. 2003. *Maktmanifestationer i det tidiga gränsområdet mellan Halland, Bohuslän och Västergötland. En historisk-arkeologisk studie*. Lund

Linnarsson, Linnar. 1955. *Gräfsnäs. Ett västgötagods och dess öden*. Skara

Lovén, Christian. 1999. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Stockholm

Skogglöw, Jan. 2006. *Korsriddaren Gudmar Magnusson från Loholmen*. Vårgårda

Stibéus, Magnus. 1995. *Arkeologisk förundersökning inom Långared 1:6, Långareds socken, Alingsås kommun, Västergötland*. Mölndal

Otryckta källor

<http://grevegomer.se/blogg/> – 2011-04-04

http://grevegomer.se/blogg/?page_id=2 – 2011-04-04

<http://grevegomer.se/blogg/wp-content/uploads/atam.pdf> – 2011-04-04

http://grevegomer.se/blogg/?page_id=82 – 2011-04-05

<http://www.wadbring.com/historia/sidor/loholm.htm> – 2011-04-06

http://www.vastarvet.se/kulturvast_templates/Kultur_ArticlePage.aspx?id=8452

– 2011-04-06

<http://wadbring.com/historia/undersidor/gomer.htm> – 2011-04-10

<http://www.alingsas.se/bygga-bo-och-miljo/parker-och-natur/naturreservat/loholmen>

– 2011-04-18

Bildkällor

Fig. 1: (Skoglöw, Jan. 2006:9)

Fig. 2: http://butiken.metria.se/hamtplats/digibib/order_253181_425434_1.jpg

– 2011-04-06

Fig. 3: <http://www.wadbring.com/historia/sidor/loholmen.htm> – 2011-04-06

Väderstrecket (cardinal direction) i fig. 1 på sid. 3 samt på sid. 4:

http://www.google.se/imgres?imgurl=http://www.studyzone.org/testprep/ss5/d/compass%2520rose.gif&imgrefurl=http://www.studyzone.org/testprep/ss5/d/mapvocab.cfm&usg=__l-v8p-

[hv_0f9KeKLwmtg9CMD060=&h=128&w=128&sz=7&hl=sv&start=0&zoom=1&tbnid=KG00NO r952MQxM:&tbnh=102&tbnw=102&ei=vdKgTbL_NY_o4way3oT0Ag&prev=/images%3Fq%3DCardinal%2Bdirection%26um%3D1%26hl%3Dsv%26biw%3D1920%26bih%3D899%26tbnm%3D1%26tbnm%3Disch1%2C0&um=1&itbs=1&iact=rc&dur=311&oei=ndCgTZfwCMfLswbny_nabg&page=1&ndsp=76&ved=1t:429,r:8,s:0&tx=49&ty=49&biw=1920&bih=899](http://www.google.se/imgres?imgurl=http://www.studyzone.org/testprep/ss5/d/compass%2520rose.gif&imgrefurl=http://www.studyzone.org/testprep/ss5/d/mapvocab.cfm&usg=__l-v8p-hv_0f9KeKLwmtg9CMD060=&h=128&w=128&sz=7&hl=sv&start=0&zoom=1&tbnid=KG00NO r952MQxM:&tbnh=102&tbnw=102&ei=vdKgTbL_NY_o4way3oT0Ag&prev=/images%3Fq%3DCardinal%2Bdirection%26um%3D1%26hl%3Dsv%26biw%3D1920%26bih%3D899%26tbnm%3D1%26tbnm%3Disch1%2C0&um=1&itbs=1&iact=rc&dur=311&oei=ndCgTZfwCMfLswbny_nabg&page=1&ndsp=76&ved=1t:429,r:8,s:0&tx=49&ty=49&biw=1920&bih=899) – 2011-04-09

Muntliga källor

E. Samuelsson – 2011-04-16

Stockholms
universitet